

MUNKÁCSY BETYÁRJA

LOSONCI MIKLÓS

A nagy festőt kezdettől jellemzi a meditáció mélysége és az együttérzés emberi melegsége. Mindez abból is adódik, hogy korán jutott árvaságra és gyermeki éveit a sors sanyarúsága övezte – az inas esztendőök ridegsége. Akaratlanul is ezt érezte meg az esztétikai erények mellett „Siralomház”-ában a párizsi Szalon zsűrije és közönsége –, a mű ezért is kapott aranyérmet, miközben osztatlan siker kísérte Munkácsy Mihály bemutatkozását 1870 tavaszán.

Munkács, Békéscsaba, Miskolc, Düsseldorf „az egész látóhatár” teljességével ruházta föl. Végvári Lajos monográfiája a hiánytalanság igényével tárja föl a festő életútjának minden állomását és elágazását az összegezés jegyében. Így tudjuk meg, hogy Ludwig Knaus rossz tanácsot adott Munkácsynak, miszerint – s ez Malonyay jegyzete: „ne fecsérje az idejét” a „Siralomház”-ra. A mű azonban már lobogott benne. Miután Végvári enciklopédikus gonddal kísérte végig Munkácsy önmagára találását, pontosan fogalmaz: „A Siralomház gondolata Munkácsy 1865-ben festett Búsuló betyárjához vezethető vissza”.¹ Minden részletre kiterjedő figyelemmel utal arra könyvében, hogy Munkácsy ifjúságában pergő, riasztó élmény egy rablótámadás – ez ugyanúgy a „Siralomház” forrása, mint a '60-as évek francia és német festészetének betyárromantikája. Sőt, Végvári Lajos hipotézisként említi – olvashatta Eötvös József „A falu jegyzője”-t, amelyben a betyár Viola a regény egyik meghatározó alakja. Köztudott, hogy Eötvös ösztöndíjban részesítette Munkácsyt, aki portrét tervezett róla a hála rezdüléseként. Egy biztos – Eötvös és Munkácsy is nem bűnözőnek látta a két betyár alakját, miközben egyikük sem mentette föl rémtettüket. Az is érdekes, hogy Violához és Munkácsy „Búsuló betyár”-jához egyaránt cigány és cigányok társulnak; hírvívessel és hegedűvel. Mindketten szép, vonzó férfiak ábrázolják a kivégzésre várakozót. Munkácsy Mihály dús fekete hajjal és fekete bajusszal jeleníti, Eötvös József hasonlóképpen: „Viola szép férfi volt. Magas homlokát félig eltakarták hollófekete fürtjei, amelyek leomlottak egészen a válláig; merész pillantású szeme feketén ragyogott; napbarnította vonásainak férfias kifejezése és a magas termetének minden mozdulatában megnyilatkozó természetes méltóság arra vallott, hogy olyan ember, akit gazdagon megajándékozott a természet, s aki a saját körében, bármily magas és alacsony körülmények között, az első helyet foglalja el.”² Eötvös e sorokban arra utal, amit Munkácsy meg is festett a betyár „királyi méltóságú” figurájában, az emberi fenségét, melyet Ady is hangoztatott „mindenki önarcképeként”, azt a lélekmagaslatot, melyet Henry Moore is véglegessé mintázott a „Király és királyné” kettősében. A sors fonákja Spitteler svájci költő

1 Végvári Lajos: Munkácsy Mihály élete és művei. Bp. 1958. 111.

2 Eötvös József: A falu jegyzője. Bp. 1978. 51.

verséből villan felénk, amikor egy férfi pusztán azért vész el, mert „Csak király” Munkácsy modelljéhez hasonlóan, aki „Csak betyár”.

Ötös 1845-ben írt írói jellemzése 1870-ben szervesen folytatódik Munkácsy ecsetkezelésében – közös a szemléletük, forrásuk, fogalmazásuk és együttérzésük. Mindketten –, később Móricz Zsigmond nem pusztán haramiának érzékelteti a betyár alakját, hanem méltóbb sorsot érdemlő embernek. Milyen különös, egyben fájó, hogy a nemzetközi siker értetlenséget okozott hazai körökben. A szaktekintély Fülep Lajos szűken mérte elismerését Munkácsy irányában és megütközést keltő Székely Bertalan ellenséges közönye is. Tény, hogy Munkácsy Rembrandt és Goya eszményeinek magyar ízekkel vált európai örökösévé – így és ezért erősíthette Mednyánszky pályáját, Tornyai János festői kibontakozását. Általános a szolidaritás. Amikor 1866-ban gróf Ráday Gedeon kormánybiztosként börtönbe juttatja a betyárok sokaságát, az ország rokonszenve az elítéltek felé fordul. Ezt az érzelmet fejezi ki számtalan népdalunk, Petőfi több verse és Újházy Ferenc 1862-ben festett „Búsuló betyára” is. A téma betüremkedik zenébe, költészetbe és a képzőművészetbe is, így Arany Jánost is foglalkoztatta a betyár alakja, sorsa. Ez is magyarázza azt, hogy Munkácsy, aki e gondolatkör magaslati pontját éri el mesterművében – oly kiemelkedő lelkiismeretességgel dolgozza fel magyar és emberi sorsként az ő betyára sok szálon futó történetét. A ténylegesen őt ért rablótámadás személyes megrázkódtatása szintén árnyalta ítéletét, ezáltal a forma is összetetté vált. A „Siralomház” fehér terítőjét fekete szegély borítja, a pincebörtönt homály fedi, ahová a fénynyaláb csak vékonyan érkezik kék égdarab töredékével, mely Oscar Wilde „A readingi fegyház balladája”-nak is pillére. Helyesen állapítja meg Munkácsy művéről Farkas Zoltán, hogy „minden stílusiránytól függetlenül is elsőrangú művészi teljesítmény”.³

Kétségtelen, többről van itt szó, mint egyszerű betyárabrázolásról. Többről, hiszen Munkácsy modellek után dolgozott, számtalan vázlatot és változatot festett – foglalkoztatta ez a heves probléma. Annál inkább, mivel századokkal előtte a magyar népköltészet „Nagy hegyi tolvajok”-ról tudósított, Angyal Bandit, Prekop Jós-kát, Kormos Pistát, Vidróczkyt nevezte meg egyszerre üldözött és üldözőként. A kalóz, a betyár, a rabló, Till Eulenspiegel, Robin Hood, Fábián Pista alakja az emberiség előtörténetéhez tartozik, amikor a körülmények és a belső indíték együtt roncsoľják gyilkossá az embert. Mindez sohasem teljesen egyértelmű – a jellemrongálódás személyes tragédiát is jelent, ahol a tettes is áldozat. Munkácsy Mihály nem egyszerűen a gyenge életminőséget ragadja meg a betyár látomásában, hanem azt a hajdani embert, aki sorsánál többre hivatott, s hogy emelkedés helyett sülyedés lett az osztályrésze, azért önmagán kívül az egész lét felelős. Ebben a kutatásban Munkácsy mértéktartó. Szolidáris betyárjával, de nem menti föl bűne alól, ha kevésbé is szigorú vele, mint Arany János balladahőseivel. Azt festi, amit Dosztojevszkij mond: „A bűnt gyűlölöm, a bűnöst szeretem”. Megértőbb Arany Jánosnál, aki keményebben ítél. Munkácsy nem bíró, nem ügyész. Mindazonáltal nem akar és nem tud Móricz Zsigmond álláspontjáiig eljutni, aki Rózsa Sándort szabadsághősnek titulálja. Ugyanakkor Munkácsy betyárja döbentő hallgatásával a siralomházban Móricz boldog emberével kiáltja: „El van rontva az egész Mindenség!” Igen, az elrontott élet, az összetört ember tehetetlen kínja látható Munkácsy csoportjában, Ady keserű szintézise: „Minden egész eltörött”. A mérhetetlen fájdalom, hogy a többre hivatott népi tehetség megint torzóná romlott, elveszett, gyenge életminőséggé roszdásodott. Szakadék lett abból, ami eredetileg magaslatnak indult. Földült érték lett belőle, összetört kincs. Ady „fél-nemzetecskék”-ről beszél, utal arra, hogy a romlás

3 Farkas Zoltán: Munkácsy Mihály. Budapest 1941. 26.

nem állt meg az egyedeknél, áterjedt a kárpát-medencei létre is. Illyés is ezt fáj-
lalja, hogy oly kevesen élnek, élhetnek a „költői szint” fönnsíkján, milliók süpped-
nek el a duhaj indulatok, fékezetlen eszme-mákonyok, fertőzött cselekedetek mocsá-
rában. Holnapra marad a remény – ezt is megfestette Munkácsy betyárjában –, hogy
aki bűnre predestinálódott, olyan ember lesz, aki az alkotás csúcán létezik, hiszen
Tennyson szerint is: „Lenni még nem élet”.

Sok a változat. Shakespeare negatív hőse Claudius gonosz, mégsem örül meg.
Raszkolnyikov gyilkossá válik, Dosztojevszkij a szenvedés kínjaival föloldja. Arany
János balladáiban nem ismer könyörületet – Tuba Ferkó, Edwárd király, Ágnes
asszony, Vörös Rébék fekete lelkülete miatt megőrül –, a bűn elnyeri büntetését.
Munkácsy betyárja nem roncsolódik a siralomház boltozata alatt – kemény ember
marad abban a kevés, engedélyezett, szűrt fényben –, büntudata hézagossá, tekintete
szigorú: Gazember a világ, hogy engem gazemberré tett. Ő nem passzióból lett ha-
ramia, mint Jókai regényhőse, Fatia Negra – vádként mellette időzik gyermeke, sír
felesége –, nem kapott becsületes megélhetést, figyelmet a világtól, nem kérték föl
hongyarapítónak – értékpasztító lett, ezért önvád helyett harag támad benne utolsó
óráiban is. Munkácsy betyárja, Móricz Zsigmond Sárarany embere – arra született,
hogy gyémánt fényesedjen belőle – mégis sárrá változott önnön bűne és a világ ké-
nyelme, közönye következményeként. E herdált ember hatalmas energiákat visz a
rákényszerített sírba. Mi veszi körül a homályba borult boltívek alatt? A kíváncsi-
ság, az együttérzés, az árvaság, a közömbösség, mert a kor fölösleges embernek
ítélte, de ez a magyar Pecsorin föllázad búcsúzó rezdülésében is – hallgatása kiáltás
–, az idő hőse lehetne, szőlőnemesítő, orvos, fölfedező, vető paraszt, ha valaki oda-
figyel lehetőségeire. Igazságot tartalmazó monológot mond ez a mély – nem magá-
ba roskadt szenvedélyes vallomás. Báthory Gábor, a Fazekas Mihály megfigyelte
Döbrögi, Petőfi Sándor Pató Pál ura önhibájából önző, pernahajder, lusta ember.
Munkácsy betyárjával elbánt az élet, a sors, a társadalom és önmaga is, de szemé-
lyisége csak az egyik hibázó, minden más is ellene esküdött. Lehetne művelt ember,
akarta valaki, támogatta abban, hogy e faluról szerződött élet Bólyai János legyen?
Nem lett azzá, akkor hogyan segítse a nemzet csinosodását, hogy hasson, alkosson,
gyarapítson Kölcsey ajánlásával, hogyan legyen fölső lélek? Nem, nem érez büntu-
datot, sokkal inkább vádat. Ahogy ül, az nem összeomlás, hanem tomboló düh.
Gondolatá, eszmévé gyülekezik az árnyaltan és összetetten érvényesülő fény-ár-
nyék. A módszer igazság egyben, mint Rembrantnál – csak a XIX. századi magyar
valóság sűrű környezetében. Csorog a maradék külső fény az ablakból, pislákol
szimbolikus érzékenységgel a gyertya és lobban a fény a gyermekben. Belső fény
az. Jövő. A holnap első rezdülése. Az eldobott Bibliában lobog az indulat, zajt su-
gároz a tárgy hallgatása. Hordozza mindenki terhét. Nemcsak a betyár, a felesége
is, a porkoláb nemkülönben, a szurony gyenge erő, legszívesebben elhajítaná. Az
odu is monumentális boltozatával a hiábavalóság terme, asztal alatt korsó, valamit
hordoz utolsó kívánsága teljesüléseként az otthon melegségéből. Nagy jelenetet lá-
tunk – Gorkij „Éjjeli menedékhely”-ének előzetesét –, az ember pokoli kínját, ma-
gányát, mérhetetlen egyedüllétét – de a betyár motozó kislányában, a kíváncsi fi-
úcskában, a karon ülő gyerekben, a két kamaszban rezdül a remény, a tragédia ső-
tétjét hajnalpír övezi. Sár lett a betyár lelke, de egyszer arany lesz az ember, a lur-
kók a börtön mélyén már írják Móricz Zsigmond „Sárarany” históriáját.

Gyenge életminőség Munkácsy betyárja, a bűn és a mulasztás kiválasztottja. E
betyárnépet bitóra viszik, „Nótázó vén bakaként” az első világháború vágóhídjára,
otthagyják életposványként a semmittevés udvarában. Munkácsy a fő magyar motí-
vumot avatta festészeté 1870-ben – színekké nevezte meg a lélekké motozó, el-

tékozolt erőt, a silányult hajdani tisztaságot –, azt a riadalmat és szemérmatlenséget, hogy betyár lett a kor hőseiből! Különös, hogy ekkortájt a valóságban és ennek nyomán Munkácsy művészetében mennyi negatív férfi nyüzsg – zálogházba induló, korhely borissza, csirketolvaj, kalapos suhanc –, akik elvesztették vagy nem találják életük; részeges férj, iszákos, Pilátus, züllött alak, porkoláb, farizeus és demagóg. Munkácsy betyárjának nagy hallgatása választ keres a megoldásra. Sürgős választ. Később Török Gyula „A zöldköves gyűrű” című regényében általános reménységnek jelöli a munkát, s ez kifejezésre jut Munkácsy nőalakjaiban is. Ebben a körben hiányzik a negatív figura – csupa köpülő asszonnyal, mosónővel, rőzsehordóval, viselőssel, tépéscsinálóval, gitározó lánnyal, zongorázóval, tányértörlővel, pásztorleánnyal, hímezővel, teherhordó asszonnyal találkozunk –, nem életromboló, hanem életépítő emberrel. Ebben a tekintetben Munkácsy előde Széchenyi István is, aki művét „honunk szebblelkű asszonyainak” ajánlotta és Vörösmarty Mihály, aki szintén verseket írt a magyar nőkhez. Mi lett volna József Attilából is a „Mama” nélkül? Ő Munkácsy rőzsehordójának ükunokája.

Munkácsy remekműve mementó – sürgősen kötelező megszüntetnünk magunkban a betyár rögeit és képességeinkkel, sorsunkkal helyesen gazdálkodva előmozdítani a Kármán József által fogalmazott nemzeti „csinosodást”, hiszen a munka és a becsület szüli, gyarapítja a jövőt. Adynak sottogjuk, még nem törött el minden, még a betyár kislánya, unokája, déd- és ükunokája, s azok unokái is lehetnek szépek, gazdagok és boldogok, még elérhető számukra és gyorsítva elérendő is az a magas lelki és szellemi életminőség, az a magaslat, mely a hindu Bhagavad-Gita szerint „a fősőlélek” harmonikus állapota. Csúcs. Jelenünk olyan lehetősége, mely a holnap valósága lehet. Olyan érték, olyan eredmény, amikor a III. évezred Munkácsyja már nem a betyár rongált-vesztett jelleméből festi meg az új remekművet.